

Karl Kraus: den store mediakritikern

Arkitekten Adolf Loos gick strax efter sekelskiftet till angrepp mot ornamentet inom arkitekturen, och Kraus slöt upp vid hans sida genom att attackera frasen inom journalistiken, skriver Kay Glans i den första av två essäer om Karl Kraus.

"Journalisten arbetar bara skenbart för dagen. I verkligheten forstör han också eftertänksamt andliga urskillningsformiga."

Sa lyder en central aförism av Karl Kraus (1874-1936), en av de märkligaste intellektuella karaktärerna i en stad och en tid präglad av nydanare och excentriker, sekelskiftets Wien. Aförismen är representativ för hans verk och garning; den visar hans blandande formuleringskonst och hans stora besatthet, journalistiken i Centraleuropas fin du siècle.

Kraus var både nydanare och excentriker, och det är en komplicerad uppgift att urskilja vad som är vad i hans garning. Fä äterspeglar epokens motsägelser så tydligt och djupt som han, som paradoxalt nog verkligen ansträngde sig för att gå mot sin tids tendenser och att vara ensidig.

När Kraus dog för precis sextio år sedan, alltså 1936, kommenterade en exilidskrift bistert: "En död har dött." Det var i och för sig inte en större felbedömning än den Kraus själv 1921 gjorde om Nietzsches framtid: "om ytterligare tjugio år kommer inte en mening av hans hand att leva kvar." Bada har behållit sin aktualitet eller stegrat den. Om Nietzsches betydelse de senaste decennierna behöver väl inte ordas, och Kraus kan mycket väl betecknas som den förste postmoderne mediekritikern.

Tegs ihjäl av pressen

Den wienska pressen, det främsta angreppsmålet för Kraus, försökte tuga ihjäl honom och litteraturhistorikerna följde länge dess strategi. Men när intresset för sekelskiftets Wien tog fart på allvar var en renässans för Kraus bara en tidsfråga, eftersom han var så central. Manga stiftade väl bekantkap med honom i Janichs och Toulmains bok *Wittgensteins Wien*, i vilken författarna ville visa att Kraus haft en stor betydelse för Wittgensteins filosofi.

Men Kraus inflytande var mycket större än så. Hos många andra samtida författare hörs ekon av hans anklagande stämning – för om perioden var en apokalyps så hade Kraus ambitionen att bli den mest omiskännelige domaren. Elias Canetti har i sin memoar *Facklan i örart* berättat vilken enorm moralisk auktoritet Kraus var för honom och

andra under mellankrigstiden. Vad som fick Canetti att distansera sig från honom var insikten om att denne domare också ville vara skarprättare.

Det hände att människor i Wien hälsade på varandra med orden: "Hur ligger du till hos Kraus nu-förtiden?" Efter att en kortare tid ha varit verksam inom den etablerade pressen kom Kraus till slutsatsen att den var hopplöst korrumperad, och med hjälp av sin faders förmögenhet startade han en helt egen tidskrift, Die Fackel. Facklan nådde en upplaga på 30 000 och tände ibland en präriebrand. Från och med 1912 skrevs alla bidrag av Kraus själv; han sade sig vara avundsjuk på medarbetare eftersom de alienerade läsare som han själv ville stöta bort.

Han utvecklade tekniker för att översätta retoriska uttalanden så att tanketomheten bakom språkräkten blottades. Kraus var en mästare på att finna sprickor i den språkliga fasaden och kunde genom noggrant valda citat punktera en motståndare.

Aven om det fanns förebilder utvecklades Die Fackel snart till något alldeles speciellt. Glädjande nog finns sedan en tid ett urval av Kraus texter från tidskriften på svenska, *I denna stora tid. Texter ur Die Fackel*, utmärkt översatt av Lars Bjurman (Symposium). Volymer ger en god inblick i satiriskens arbetsätt och tankevärld. Man bör läsa Kraus både för att förstå det förgångna och för att få perspektiv på vår egen tid. Åtskilligt av hans patos och tänkesätt förefaller bundet till hans tid och person, men han ställde också ständigt aktuella frågor om mediernas roll och behovet av oberoende organ.

Det har gjorts flera försök att psykoanalysera Kraus. Freuds lärjunge Fritz Wittels ville visa att hans fientlighet mot den wienska pressen egentligen gällde fadern – en inte särskilt överraskande slutsats och Kraus var heller inte imponerad. Några av hans aförismer mot psykoanalysen har blivit berömda. "En god psykolog är kapabel att utan vidare sätta in dig i sin situation." Eller: "Psykoanalysen är den sinnessjukdom för vilken den tror sig vara boten."

Trots antagonismen fanns det åtskilligt som förenade psykoanalytikerna och Kraus. Han var övertygad om att den språkliga stilen förrådade en människa, och trodde att även tryckfel kunde avslöja en skribent. Detta påminner ganska mycket om Freuds antagande att

felsägningen avslöjar omedvetna önsningar. Kraus menade också att tidens onda skulle botas genom en *talking cure*, fast vad han hade i åtanke var mer en stilistisk rening, en språklig katarsis.

Misstrodde förskönande yta

Men framför allt förenades Freud och Kraus av en systematisk misstro mot en förskönande yta. Målet för Kraus satir var inte så mycket de politiska handelserna i sig som diskrepansen mellan ideologi och realitet. Han utvecklade tekniker för att översätta retoriska uttalanden så att tanketomheten bakom språkräkten blottades. Kraus var en mästare på att finna sprickor i den språkliga fasaden och kunde genom noggrant valda citat punktera en motståndare.

Denna speciella skepsis kanntecknade stora delar av det avantgarde som gjort sekelskiftets Wien berömt. Kulturhistorikern William M Johnston har sagt att epokens bidrag är metoden att skala av lager efter lager av utanpåverket för att finna en underliggande realitet.

De tendenser som steg upp till ytan i sekelskiftets Wien – psykoanalysen, positivismen, tolvtolvs-musiken, den ornamentsfria arkitekturen – kan förvisso relateras till övergripande strömningar i Europa. Psykoanalysen var till exempel ett sätt att bygga vidare på (och kanske neutralisera) den darwinistiska insikten att människan var ett djur.

"Den personliga ton som är likadan hos alla": det är inte utan att tanken går till alla dessa kolumnister i dagens press, som på sitt djupt personliga sätt ventilerar konsensusåsikter.

Ändå är det befogat att fråga sig om inte denna form av misstänksamhet också betingades av den speciella miljön i dubbelmonarkin. Ett tag var det *comme il faut* att hävda att Österrike-Ungern var domat att gå under. Numera är vi kanske mer försiktiga med sådana uttalanden, och det kan inte uteslutas att detta "ur-EU", med sina många nationaliteter, skulle ha kunnat moderniseras utan att sprängas, men risken att denna statsbildning närsomhelst skulle explodera av sina inre motsättningar var uppenbar.

Men den dominerande reaktionen var att släta över de starka motsättningarna mellan folkslag. Hermann Broch, som i sin essä *Hofmannsthal und seine Zeit* karakteriserade perioden strax före sekelskiftet som den "glada apokalypsen", menade att Wien var dekorativitetens huvudstad snarare

än konstens. Det ligger nära till hands att anta att fasaderna och ornamenten provocerade fram en utrerad, demaskerande och puristisk strategi hos grupper av intellektuella.

Arkitekten Adolf Loos gick strax efter sekelskiftet till angrepp mot ornamentet inom arkitekturen, och Kraus slöt upp vid hans sida genom att attackera frasen inom journalistiken. I essän *Heine och följerna* 1910 skrev han:

Den nedsving av det praktiska livet med ornament som... Adolf Loos pekat ut motsvaras av en uppländning av journalistiken med skönliga element som ohjälpligt medför en än mer olycksdiger förbistring. Nyrikenheten är alltid starkare än misstänksamheten, och därför styr lumphandeln ut sig med tranor och galoner. För sina bästa mästare har den att tacka den Heinrich Heine, som lossade det tyska språkets snöriv till den grad att varje handreterande idag kan kamma det på bröstet. Det bedrovligaste i skadespelet är den absoluta identiteten mellan de här talangerna, som är så lika varandra som ett ruttet ägg ett annat. De impressionistiska budgossarna kan inte servera en rapport om ett benbrott utan tillhörande stamningsas, inte en eldsvada utan den personliga ton som är likadan hos alla.

"Den personliga ton som är likadan hos alla": det är inte utan att tanken går till alla dessa kolumnister i dagens press, som på sitt djupt personliga sätt ventilerar konsensusåsikter, personlig betydelse har i själva verket att man inte tycker sig behöva argumentera och anfordra faktaunderlag för sina ståndpunkter.

Kraus menade att denna stil var uttryck för en oförmåga att urskilja och engagera sig i verkligheten, och han kom att se detta som själva orsaken till det första världskriget – föreställningsförmågan hade kvävits av frasen.

Hade man kunnat föreställa sig krigets verklighet, skulle det inte ha ägt rum.

KAY GLANS

Lindström

© Lindström

Champagne till nyår

Inget vin är väl så nära förknippat med fest som champagne. Bublarna får snabbt de mest tillknäppta gäster prat-samma och glada vilken tid som helst på dygnet. Napoleon drack champagne då han segrat för att fira och då han förlorat för att trösta sig. Ungefär som ett fotbollslag i division två, fast med lite finare dryck.

Matkultur

Det första champagneglasat var skålformat och lär ha fått sin form av Marie Antoinettes bröst. Det var för övrigt denna dam som påstod att champagne var det enda vin en kvinna kunde dricka och ändå behålla sin skönhet.

Champagne kan bara komma från champagneområdet i nordöstra Frankrike och skall vara tillverkad enligt den hantverksmässiga och tidskrävande traditionella metoden med andrajäsnings på butelj. Inga andra mousserande viner får kallas för champagne.

Napoleon drack champagne då han segrat för att fira och då han förlorat för att trösta sig.

I dessa dagar kommer många champagnekorkor smälla. Vi har i Sverige ett större utbud än någonsin av champagne och mousserande viner. Allt från de enkla prisbilliga bubblorna till de lyxigaste prestigechampagnerna finns nu på den svenska marknaden.

Öppnandets konst

Att öppna en flaska champagne är lite av en konst. Tänk på att i tid kyla flaskan i kylskåp eller ishink så att vinet håller en temperatur av 6 till 8 grader. Duka med rena glas, diskmedelrester kan få bubblorna att självdo och förstöra den bästa champagne. Skölj glaset i varmt vatten i förväg och torka dem med en ren linnehandduk. Korken ska egentligen inte smälla då man öppnar flaskan. Det elegantaste och säkraste sättet är att luta flaskan lite grann och sätta tummen som skydd medan man tar av grimmans som håller fast korken. Tag sedan ett fast grepp om korken med vänster hand och om flaskans botten med högerhanden. Vrid flaskan och håll emot korken. Av trycket pressas korken ut och glider ur flaskan med ett diskret pss. Fortsätt att luta på flaskan så skummar inte champagnen över. Smaka av och fyll på glas.

Ett gammalt talesätt säger: Champagnen gör kvinnan ämbel och Bourgognen mannen kapabel.

Kanske ett bra tips inför nyårssupén.

IA ORRE